

Вважається, що якщо людина хоче чогось досягти, то вона повинна діяти з позиції сили. Для вчителя такою силою є загальні та професійні компетентності, необхідні для ефективного виконання його важливих функцій у школі. На нашу думку, формування професійних компетентностей має відбуватися у нерозривному зв'язку теорії з практикою, з використання системи практичної підготовки (від спостереження, через створені практикуми, асистентські практики і стажування аж до самостійних спроб педагогічної роботи, адаптації до професії та підвищення кваліфікації). Педагогічна освіта нашого часу повинна включати знання і тих загроз, які несуть навчання і виховання сучасні культура і цивілізація. Досвід західних суспільств свідчить, що вони наростають і все виразніше відбиваються на освітніх процесах і на розвитку особистості. Й досі вони недооцінюються, що пояснює їх недостатнє відображення у змісті психолого-педагогічної підготовки.

Розвиток системи підготовки вчителів в Україні відбувається в контексті різних теоретичних підходів (екзистенціального, компетентнісного, культурологічного, аксіологічного, акмеологічного, особистісно орієнтованого та ін.). Також перспективними напрямками подальших наукових розвідок можуть бути дослідження, присвячені підготовці вчителів у зарубіжжі, аналізу й оцінці відомих у західних країнах концепцій з одночасним пошуком відповіді, яка з них може бути найефективніша й реальніша для втілення у вітчизняних умовах.

Література

1. Banach Cz. Koncepcje i idee edukacji nauczycielskiej // Edukacja, 1997. – Nr 1 (57). – S. 5-17.
2. Gołek B. Kompetencje współczesnego nauczyciela (wybrane obszary). // Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych., 2014. – Tom LXVII. – S. 87-103.
3. Kozubska A. Kompetencje współczesnego nauczyciela // Studia Dydaktyczne. 2013. – Nr 24-25. – S. 131-146.
4. Kwiatkowska H. Nowa orientacja w kształceniu nauczycieli. – Warszawa: PWN, 1998. – 358 s.
5. Kwiatkowska H. Pedeutologia. Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne, 2010. – 260 s.
6. Lewowicki T. O dotychczasowych koncepcjach edukacji nauczycielskiej i potrzebie określenia nowej koncepcji tej edukacji // Ruch Pedagogiczny. 2000. –Nr 1-2. – S. 3-13.
7. Okoń W. Rzecz o edukacji nauczycieli. – Warszawa: WSiP, 2001. – 208 s.

УДК 378.14

DOI 10.31652/2415-7872-2021-66-116-121

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Кадемія М. Ю., orcid.org/0000-0002-5196-5617

Пархоменко В. А., orcid.org/0000-0003-0911-2941

Габріїчук Л. Е.

У статті проаналізовано європейський досвід упровадження дуальної форми навчання, висловлені пропозиції стосовно екстраполяції цього досвіду в практику професійної (професійно-технічної) та вищої освіти України. Акцентовано увагу на тому, що у сучасних умовах реформування вітчизняної системи освіти, увага урядовців спрямована на формування нормативно-законодавчої бази дуальної освіти. Автори здійснили аналіз упровадження дуальної форми навчання у провідних країнах Європейського союзу (Німеччина, Швеція, Швейцарія, Польща), встановили особливості професійної підготовки молоді в кожній із зазначених країн, виокремили переваги та недоліки дуальної форми навчання, визначили можливості використання зарубіжного досвіду в Україні.

Ключові слова: дуальна форма навчання, зарубіжний досвід, практико-орієнтоване навчання, компетентності, майбутні фахівці, професійна освіта, професійно-технічна освіта, екстраполяція досвіду.

EUROPEAN EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF DUAL FORMS OF EDUCATION

Kademiia M., Parhomenko V., Gabriichuk L.

Institutions of Higher Education (HEI) of Ukraine are in need of rethinking the content, forms and methods of training of young professionals to improve their qualification, intellectual development, level of competitiveness, knowledge, so that future specialists could clearly and accurately perform their professional duties, be competitive in the national and world labor market and reduce the level of unemployment among young people. The article analyzes the European experience in the implementation of the dual form of education, proposes extrapolation of this experience in the practice of professional (vocational and technical) and higher education of Ukraine. Attention is focused on the fact that in the current conditions of reforming the domestic system

of education, the attention of state officials is focused on the formation of regulatory and legislative base of dual education. The authors of this article analyzed the implementation of dual education in the leading countries of the European Union (Germany, Sweden, Switzerland, Poland), We revealed the peculiarities of professional training of the youth in each of the above mentioned countries, determined the advantages and disadvantages of the dual training forms, and revealed the possibilities of using the foreign experience in Ukraine.

Keywords: *dual form of education, foreign experience, practice-oriented education, competence, future specialists, professional education, professional-technical education, extrapolation of experience.*

Євроінтеграційні процеси, зміни в економічній та соціальній політиці держави, переосмислення професійних компетенцій, якими має володіти сучасний фахівець, зумовили потребу в реформуванні системи освіти відповідно до новітніх вимог і запитів суспільства. Перед закладами вищої освіти (ЗВО) України постала нагальна потреба у переосмисленні змісту, форм і методів підготовки молодих фахівців задля підвищення їхньої кваліфікації, інтелектуального розвитку, рівня конкурентоспроможності, досвідченості, аби майбутні фахівці вміли чітко та якісно виконувати свої професійні обов'язки, бути конкурентоспроможними на вітчизняному та світовому ринку праці та з метою зниження рівня безробіття серед молоді.

Держава, з огляду на поставлені виклики, активно працює над змінами в системі освіти, реалізація яких закладена у змісті низки законодавчих освітніх документів, а саме: Закон України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2018 р.), національної програми «Освіта України XXI століття» (1993 р.) та Концепції підготовки фахівців за дуальною формою освіти (2018 р.). Зниження рівня безробіття в Україні, намагання наблизити вітчизняну систему освіти до вимог світового ринку праці, створити можливості надання сучасних компетентностей молодим фахівцям, підвищити їхню конкурентоспроможність в умовах глобалізації освітніх процесів можливі саме через упровадження дуальної форми навчання у практику закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Позитивний приклад у даному випадку можна запозичити в країнах Європи, багаторічний досвід яких дає позитивні результати для економіки країн та для населення в цілому.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що в педагогічній, психологічній, філософській, соціологічній та економічній науці накопичена значна кількість вітчизняних і зарубіжних наукових розвідок щодо професійної підготовки і професійного розвитку виробничого персоналу в контексті дуальної форми навчання. Науковцями досліджувались інтеграційні та глобалізаційні процеси в освіті, різні аспекти сучасної освітньої політики, підготовка виробничого і педагогічного персоналу в країнах з високорозвинутою економікою (Н. Абашкіна, Н. Авшенюк, С. Бабушко, Н. Бідюк, А. Ворначев, Т. Десятов, А. Каплун, В. Кудін, О. Локшина, С. Мельник, Н. Ничкало, Н. Пазюра, В. Радкевич, С. Романова, В. Савченко, О. Щербак та інші).

Однак, для забезпечення збалансованого розвитку і продуктивного використання трудового потенціалу України необхідний, системний, науковий аналіз дуальної системи освіти країн Європи.

Мета статті полягає у висвітленні європейського досвіду впровадження дуальної форми навчання та можливостей їхньої імплементації у вітчизняну систему професійно-технічної та вищої освіти.

Задля реалізації поставленої у дослідженні мети проаналізуємо системи професійної підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей за дуальною формою освіти провідних європейських країн та виокремимо ключові моменти у її практичному становленні.

Батьківщиною дуальної освіти вважається Німеччина, її елементи помітні ще в теоретичних розробках та практичній реалізації Георга Кершенштейнера в кінці XIX ст. На теперішній час німецька система професійної освіти складається з таких етапів:

- народна школа, що включає один рік початкової професійної підготовки, під час якого учні отримують теоретичні основи обраного професійного спрямування;
- реальна школа – це загальнопрофесійна підготовка, знайомство з теоретичними та практичними основами групи споріднених професій;
- гімназія – учні визначають зі своєю спеціалізацією та з типом навчального закладу, в якому планують подальше навчання.

У 70-80 рр. відбулася структурна перебудова дуальної освіти, в межах якої створено професійні академії з трирічним терміном навчання.

Дуальна форма навчання за німецьким зразком передбачає поєднання професійно-практичного навчання з обов'язковими теоретичними заняттями в професійній школі (по 10 годин на тиждень) і навчанням за двома напрямками: професійна школа (контролюється державою, що розробляє і затверджує інструкції з професійного навчання) та навчання на виробництві (контролюється підприємцями торгово-промислової палатами, які між якими укладається «Договір про виробниче навчання», здійснюють контроль за його виконанням, проводять вступні та випускні іспити, присвоюється кваліфікація).

Управління системою професійної підготовки здійснюється децентралізовано, з чітким розподілом: держава контролює навчання в професійній школі, а торгово-промислова і ремісничі палати – навчання на виробництві.

Випускники шкіл, плануючи вступ до навчальних закладів, що здійснюють навчання за дуальною формою, мають особисто звернутися до місцевих центрів зайнятості або ж встановити контакти з підприємствами. Уклавши саме з ними відповідні договори, вони можуть подавати документи на вступ. Зарахування на навчання здійснюється підприємцями на основі іспиту та спеціального тестування абітурієнтів. Навчання за дуальною формою починається лише з укладання «Договору про виробничу учнівство» між учнем і власником/уповноваженим представником підприємства.

У договорі обов'язково зазначається: мета навчання, форма і зміст навчання, початок і тривалість навчання та робочого дня для учня, обґрунтовуються умови випробувального терміну, розмір заробітної плати, тривалість відпустки та умови, за яких договір може бути розірваний. Обов'язковою умовою правочинності документу є його реєстрація в торгово-промисловій чи ремісничій палаті, що також здійснюють контроль за його виконанням, беруть участь у проведенні іспитів та присвоєнні кваліфікації.

Зміст навчання регулюється Федеральним інститутом професійної освіти та затверджуються галузевим міністерством, однак ці інструкції носять рекомендаційний характер.

Серед беззаперечних переваг дуальної форми навчання в Німеччині, деякі вітчизняні та зарубіжні науковці виокремлюють низку недоліків такої освіти. Серед них варто вказати на такі:

- на багатьох підприємствах учні опановують лише частину вмінь і навичок, передбачених інструкцією;

- навчання носить безсистемний характер;
- навчальні плани і програми професійної школи не узгоджені зі змістом навчання на виробництві;
- не всі підприємці бажають створювати спеціальні робочі місця для учнів.

Швеція одна найрозвиненіших країн Скандинавського регіону, що приділяє значну увагу розвитку та реформуванню професійної освіти, 8% валового національного продукту щороку витрачається на освітні цілі. В сучасній Швеції співвідношення учень-учитель досягло пропорції 12:1, професійна підготовка починається з старших класів школи і здійснюється за двома напрямками: професійний й академічний.

Після завершення обов'язкової шкільної освіти 2/3 молодих шведів вступають в професійні школи, в яких можуть обрати до трьох напрямів навчання, що опановують упродовж двох-трьох років, а 1/3 учнів вважають за краще обрати академічний курс, який триває до чотирьох років навчання. Для тих, хто навчається у професійних школах, держава надає різноманітні дотації і стипендії, а також гарантує робочі місця після їх закінчення.

Французька модель професійного навчання починається з 11 років з чотирирічної програми коледжу, де останні два роки навчання поділяються на два напрями: класичний та передпрофесійний. Професійне навчання реалізується в двох формах: через форму учнівства, коли одержується спеціальна підготовка на підприємстві і відвідуються центри професійного учнівства, що знаходяться під державним контролем. Термін навчання складає 2 роки, після чого учні одержують свідоцтво про кваліфікацію за вузькою спеціалізацією та через систему ліцеїв, що також складаються з двох напрямів: *загальноосвітнього та професійно-технічного*. Навчання триває 2-3 роки. Після закінчення професійно-технічного ліцею слухачі одержують ступінь бакалавра. За французьким законодавством усі бакалаври мають право продовжувати навчання у вищих навчальних закладах.

Загальна і професійна освіта Франції є безкоштовною, вся діяльність цієї галузі суворо централізована і знаходиться під контролем держави. Закони, постанови та інші документи, що стосуються змісту, програм, дипломів, викладацького складу визнаються на державному рівні.

У Швейцарії, завдяки дуальній формі навчання, практично відсутнє молодіжне безробіття. Дуальна система освіти у цій країні заснована на двох принципах:

- перший має характер тимчасового переходу: приблизно в 14–15 років учні мають зробити вибір або на користь гімназії і далі продовжити навчання в університеті, або на користь навчання на виробництві з одержанням середньої спеціальної освіти з можливістю подальшого навчання в одній з численних «вищих шкіл прикладних наук»;

- інший стосується власне профтехосвіти і має структурний характер. Йдеться про паралельну можливість – як навчання за партою, так і навчання на виробництві зі здобуттям спеціальних навичок. Важливо зазначити, що вибір одного шляху не закриває перед учнем можливостей, пов'язаних з іншим. Завершивши навчання на виробництві, учень може одержати, за бажанням, і вищу освіту. Перевагою такої форми є те, що здобувач буде володіти, як теоретичним, так і професійним досвідом.

Нині все більше молодих людей у Швейцарії обирають шлях, що веде через атестат про закінчення гімназії і навчання у ВНЗ до професійної діяльності. Пов'язана це, насамперед, із мінливим розумінням того,

що є престижною професією, а також – не в останню чергу – зі змінами на ринку праці, адже значна кількість «простих», «ремісничих» у минулому професій, вимагають нині обсягу знань еквівалентного вищій освіті.

Кількість тих, хто обирає шлях професійного навчання з подальшим працевлаштуванням на виробництві, залишається досить значною, особливо в порівнянні з іншими країнами. Якщо раніше швейцарська молодь, яка хотіла змінити професію або стояла перед її вибором, то їм доводилося починати з нуля, але тепер усе змінилося. Здобувши мінімальну обов'язкову шкільну освіту, учень, який обрав професійно-технічну освіту, відразу ж потрапляє у світ праці й виробничих відносин. Швейцарська дуальна система освіти забезпечує можливість здобувати одночасно середню освіту, так і одночасно професію в професійному училищі, або на виробництві, але в будь-якому випадку з конкретним урахуванням потреб швейцарської ліберальної економіки самозайнятих громадян.

Здобути середню спеціальну освіту залежно від спеціальності можна від 2 до 5 років. Ця система надає молодим людям високоякісну освіту, а потім і прямиий доступ до ринку праці, а це, в свою чергу, є запорукою успіху швейцарської економіки та гарантом відсутності молодіжного безробіття з усіма супутніми соціальними проблемами.

Унікальність швейцарської освітньої системи полягає в тому, що людина має можливість «змінити професію» на будь-якому етапі життя. Шляхи кар'єрного зростання в Швейцарії різноманітні такою самою мірою, якою різноманітні люди, їхні інтереси, здібності, уявлення, ресурси. Наприклад, після закінчення середньої школи учень вирішує піти вчитися на електрика. Він шукає роботодавця, який запропонує йому навчання на базі спеціально виділеного навчального робочого місця. Навчання триває три роки, робочий тиждень триває чотири дні, ще один день відводиться на вивчення теоретичних положень в професійно-технічному училищі. Весь час свого трирічного виробничого навчання молода людина отримує заробітну плату. По завершенню трьох років навчання випускник складає кваліфікаційні іспити і одержує федеральний сертифікат професійної придатності (eidgenössischer Fähigkeitsausweis).

Як зазначає Рита Белтрамі, глава Відомства кантону Тічино з питань професійної орієнтації, середня спеціальна освіта в Швейцарії є тим мінімальним рівнем освіти, який повинні мати всі громадяни. Після закінчення навчання молода людина може знайти собі роботу за фахом, за бажанням вона може продовжити навчання, здобути ступінь «професійної зрілості» (Berufsmaturität), який відкриває для неї шлях до навчання у Вищих школах прикладних наук, де вона могла б вивчати, суміжну програму. Однак вона також може скласти іспити й одержати федеральний диплом спеціаліста-електрика (Eidgenössisches Berufsdiplom) або вступити до Вищого технічного училища (höhere technische Fachschule), або ж просто, продовжуючи працювати, регулярно закінчувати короткі курси підвищення кваліфікації, пропонувані різними професійними міжгалузевими і виробничими асоціаціями та спілками.

Отже, будь-яка освітня траєкторія, обрана молодим швейцарцем, є багатоступеневим процесом, у який вбудовані численні можливості, що дозволяють у будь-який момент «навести різкість», здійснити «тонке налаштування» і знайти собі зрештою заняття, яке найбільшою мірою відповідає можливостям, ресурсам, планам, бажанням та амбіціям. Дуальна система в Швейцарії популярна і дозволяє створити суспільство, в якому майже відсутні безробітні та складають менше 3% [5].

У близькій нам Польщі завдяки дуальній освіті студент може поєднувати можливості одержання освіти та практичного досвіду, навчаючись за очною формою навчання. Дуальна форма користується значною популярністю, незважаючи на її відносно нещодавнє впровадження в цій країні.

Дуальне навчання у Польщі ґрунтується на вивченні професії, організованій роботодавцем, та на теоретичній освіті в університеті. Інакше кажучи, студент кілька днів на тиждень вивчає теорію за обраною професією в закладі освіти, та кілька днів працює на підприємстві за тією самою професією. Освіта за дуальною формою триває впродовж трьох років навчання на бакалавраті, за які студент не тільки відвідує лекції та заняття, а й одержує практичні навички на робочому місці у компанії чи на виробництві з яким співпрацює навчальний заклад. Організація такого навчання залежить від освітнього закладу, але, як правило, польські навчальні заклади встановлюють графік – три дні практичного навчання, два – теоретичного. Зазвичай, закінчивши два семестри за традиційною формою, студент продовжує наступні роки за дуальною формою навчання.

Зважаючи на відносно незначний досвід реалізації дуальності в освіті, варто виокремити переваги та недоліки польської моделі професійної підготовки.

До переваг відносимо:

- можливість набути під час навчання професійний досвід, професійні знання та практичні навички під керівництвом фахівців провідних компаній, що працюють у Польщі;
- по завершенню дуального навчання у Польщі студент має стаж роботи, про що зазначається в дипломі;

- студенти, які навчаються за дуальною формою, як і в інших проаналізованих нами країнах отримують заробітну плату. Цього вистачає на покриття коштів навчання і не тільки. Розмір заробітної плати не менший, ніж кошти за навчання в їхньому університеті;

- здобуті вміння під час навчання та роботи відповідають потребам сучасного ринку праці;
- вивчення іноземної мови (зазвичай англійської), залежно від освітньої програми; майже половина занять викладаються іноземною мовою;

- можливість одержати пропозицію роботи від фірми-партнера одразу по завершенню навчання;
- можливість одержання галузевих сертифікатів під час проходження навчання;
- цікаве навчання, здобуття професійних контактів, нові знайомства тощо.

Недоліки польської моделі дуального навчання полягають у тому, що ця форма доступна не кожному університету та не з кожної спеціальності. Головна причина цього полягає в тому, що дуальне навчання, як вже зазначалось, у Польщі з'явилося не так давно та тривалий час не користувалося популярністю.

Нині, все ще незначна кількість закладів вищої освіти Польщі пропонує навчання за дуальною формою. Переважно заклади освіти з технічним профілем реалізують навчання за дуальною формою, серед них можемо назвати:

- Міжнародний Університет Логістики і Транспорту у Вроцлаві – це перший університет в Нижній Сілезії, що ввів в свою освітню пропозицію дуальне навчання. Дана форма доступна для студентів спеціальностей «логістика» та «транспорт». Університет має 60 місць для участі в дуальному навчанні. Фірмами-партнерами тут виступають: Fleet Partners, Amazon Fulfillment Poland, CCC, Crusar, Hellmann, FFF racht та інші;

- Університет Логістики у Познані. З 2014 року ця система навчання пропонується на спеціальності «Логістика». Фірмами-партнерами є Dachser, DHL, GLS. Kuehne+Nagel, Mandersloot. Panora, Raben Group, Amazon, Volkswagen та інші.

- Політехніка Познанська. Дуальна освіта доступна за напрямками «Автоматика та робототехніка», «Механіка і будова машин». Фірми, з якими співпрацює університет в рамках програми, це: Volkswagen, Phoenix Contact Wielkopolska, STER, Solaris Busand Coach, Blum Polska та інші.

Вище перераховані університети – це найбільш відомі серед можливих доступних. З кожним роком з'являються пропозиції дуальної освіти від інших польських ВНЗ.

Висновки. Як бачимо, провідні країни Європейського союзу вже давно зрозуміли, що практико-орієнтоване навчання забезпечує низку переваг для усіх учасників освітнього процесу: для держави – знижується рівень безробіття серед молоді, проблема їхнього виїзду за кордон, зростання економіки, рівня життя суспільства тощо; для здобувачів – можливість одержання практичного досвіду паралельно із навчанням за очною формою, можливості кар'єрного зростання та швидкої перекваліфікації, налагодження зв'язків з роботодавцями ще на початку навчання тощо; для роботодавців – можливість контролю за якістю підготовки фахівців, швидка адаптація молодих фахівців на робочому місці після завершення навчання. Переваги дуальної форми навчання є досить вагомими та вкрай важливими для держави в цілому, тому її впровадження у вітчизняних ЗВО є актуальною проблемою нині, а екстраполяція зарубіжного досвіду та врахування їх недоліків є важливим елементом цього процесу.

Література

1. Абашкіна Н. В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині: монографія / Н. В. Абашкіна. – Київ : Вища школа, 1998. – 207с.
2. Басюк М. П. Вплив передумов на формування сучасної дуальної системи вищої освіти Німеччини / М. П. Басюк // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2014. – № 4 (38). – С. 92-97.
3. Бойчевська І. Б. Особливості професійного навчання в межах дуальної системи освіти в Німеччині. – Режим доступу: <http://www.dut.edu.ua/ua/news-1-626-4044-dualna-osvita-%E2%80%93innovaciyna-tehnologiyanaavchannya>
<http://pedpresa.ua/3740-dualna-osvita-navchannya-i-robota-dva-v-odnomu.htm>
4. Дуальна освіта: як це працює? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uba.ua/ukr/news/7483/>
5. Дуальна освіта: досвід Швейцарії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/abroad/79184/>
6. Досвід Німеччини в питанні реформування освіти: дуальна освіта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fru.ua/ua/events/business-events/dualna-vyshcha-osvita-v-ukraini-iaak-zastosuvaty-dosvid-nimechchynu>
7. Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 660-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-p>.
8. Про впровадження елементів дуальної системи навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників : Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.06.2017 № 916. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0916729-17>
9. Сисоєва С.О. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика : навчальний посібник / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Рівне : Овід, 2012. – 352 с.

10. Сучасні моделі професійної освіти і навчання в країнах Європейського Союзу: порівняльний досвід: монографія / В. О. Радкевич, Л. П. Пуховська, О. В. Бородієнко, О. П. Радкевич, Н. В. Базелюк, Н. М. Корчинська, С. О. Леу, В. В. Артемчук ; за заг. ред. В. О. Радкевич. – Київ: ІПТО НАПН України, 2018. – 223 с.

References

1. Abashkina N. V. Pryntsyry rozvytku profesiinoi osvity v Nimechchyni: monohrafiia / N. V. Abashkina. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1998. – 207s.
2. Basiuk M. P. Vplyv peredumov na formuvannia suchasnoi dualnoi systemy vyshchoi osvity Nimechchyny / M. P. Basiuk // Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 2014. – # 4 (38). – S. 92-97.
3. Boichevska I. B. Osoblyvosti profesiinoho navchannia v mezhakh dualnoi systemy osvity v Nimechchyni. – Rezhym dostupu: <http://www.dut.edu.ua/ua/news-1-626-4044-dualna-osvita-%E2%80%93-innovatsiina-tehnologiyanaavchannya> <http://pedpresa.ua/3740-dualna-osvita-navchannya-i-robota-dva-v-odnomu.htm>
4. Dualna osvita: yak tse pratsiuiet? – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://uba.ua/ukr/news/7483/>
5. Dualna osvita: dosvid Shveitsarii. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://osvita.ua/abroad/79184/>
6. Dosvid Nimechchyny v pytanni reformuvannia osvity: dualna osvita. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://fru.ua/ua/events/business-events/dualna-vyshcha-osvita-v-ukraini-iak-zastosuvaty-dosvid-nimechchyny>
7. Pro skhvalennia Kontseptsii pidhotovky fakhivtsiv za dualnoi formoiu zdobuttia osvity : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.09.2018 # 660-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-r>.
8. Pro vprovadzhennia elementiv dualnoi systemy navchannia u profesiinu pidhotovku kvalifikovanykh robotnykiv : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 23.06.2017 # 916. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0916729-17>
9. Sysoieva S.O. Osvitni systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu: zahalna kharakterystyka : navchalnyi posibnyk / S.O. Sysoieva, T.Ye. Krystopchuk. – Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka. – Rivne : Ovid, 2012. – 352 с.
10. Suchasni modeli profesiinoi osvity i navchannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi dosvid: monohrafiia / V. O. Radkevych, L. P. Pukhovska, O. V. Borodiienko, O. P. Radkevych, N. V. Bazeliuk, N. M. Korchynska, S. O. Leu, V. V. Artemchuk ; za zah. red. V. O. Radkevych. – Kyiv: IPTO NAPN Ukrainy, 2018. – 223 s.